

ונראה במקום אחר מהלך כמה ימים באותו ערב שבת¹⁰ ונראה באותו השבת במקום הראשון. ודבר ברור ומפורסם לאנשי ספרד¹¹ ומסורת בידם מאבותיהם כי מרנטרונאי גאון ז"ל בקפיצת הדרך בא אליהם מבבל ורביץ תורה וחזר וכי לא הלך בשיירא ולא נראה בדרך.¹² וכמה ספרים מצויין אצלינו כתוב בהם מהשמות וכמה שמות מלאכים וצורת חותמת ואומ' הרוצה לעשות כך והרוצה להגיע לכך יכתוב כך וכך כמו זה על כך וכך ויעשה כך ויתקיים לו המעשה.¹³ והיו הזקנים ואנשי היראה כשרואים אותן הספרים מתפחדים מהן ולא מגיעים אליהם ואומ' כי פלוגי עשה מעשה כך וכך כמו זה הכתוב בספרים ונתקיים המעשה אבל נסתמו עיניו, ויש מי שלא הוציא שנתו (ויש מי שלא הוציא שנתו) ויש מי שלא הוציא שבתו לפי שלא היה בטוהרה בעת שזכר את אותו השם, ואם על כל זה יאמר אדוננו דברים בטלים, אדוננו יודע באמת וחכמתו למעלה ממה שהגיע לנו. ועוד נראה בדברי רבותינו ממה שיש בו זכרון השם מפורש, כגון מעשה דאשמדאי שדר לבניהו בן יהוידע ויהב ליה שושילתא דחקיק עליה שם המפורש ועזקתא דחקיק עליה שם וכו',¹⁴ ועוד בסוף אתיוה לשלמה יהבו ליה עזקתא דחקיק עליה שם [ושושילתא דחקיק עליה שם]¹⁵, ובכמה מקומות מזכירין חכמים מעשיות שלשם,¹⁶ ועוד במעשה דר' אליעזר עם חכמים¹⁷ שאמ' להם שאני שונה שלש מאות הלכות ואמרי לה

יט • שאלה [ר'] בינו האיי ז"ל. שאלנו מאדונינו לאודות² השם וכי יש כמה?³ שמות יש מי שיעשה בהם מעשים גדולים שלא יתכן לאדם לעשותן אלא בדרך אות ומופת כגון המחביא את עצמו מן הלסטים והאוסר אותם, והשיב⁴ כי כל אלה וכיוצא בהם דברים בטלים, ואמ' כי אפי' הם צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת. ותמהנה מזה כי כמה מחכמי ארץ ישראל ומחכמי ארץ אדום⁵ אנשים חברים חכמים ונאמנים מגידים כי ראו זאת בפרהסיא מי שלוקח [עלים] של קנה ושל זית וכותב עליהם⁶ ומשליכם כנגד הליסטים ולא יוכלו לעבור, ויש מי שכותב אותו על⁷ [חנ] [ש] [חנ] ומשליכו על הים והוא נח מעפר ומשליכו על אדם והוא מת לאלתר, וכמה וכמה דברים מגידים ממה שראו וממה ששמעו מאבותיהם ומקפיצת הדרך, וכמה וכמה ברורים⁸ וענונים העידו כי ראו פלוגי אדם ידוע מבעלי השם בערב שבת במקום אחד

1 להלן בראש התשובה הבאה: זעוד שאל מר ניסים לרבינו האיי ז"ל, ואם כן אפשר שלפי מסורת הסופר, אף כאן השואל הוא רב ניסים גאון. בכ"פ: 'שאלה זו מרב האיי גאון ג"ע דשאלו מיניה מר בר יוסף בר מר ברכיה ורבנא ותלמידי דבבית מדרשא דמר רב יעקב ראש כלה בר מר ניסים, שאלנו מאדוננו. בכ"א: 'שאלות ותשובות לגאון רבינו האיי זצ"ל ששאלו ממנו חכמי דורו עליהם השלום והשיב להם כפי חכמתו. אמרו השואלים שאלנו מאת אדונינו. בכ"ב (בדומה לזה בס"י): לרבינו האיי גאון ז"ל, שאלנו מאדוננו.

2 - על אודות.

3 כך בכל עדי הנוסח, וכך הוא להלן בריש תשובת הגאון.

4 תשובה זו לא הגיעה לידינו.

5 שלשה מן השימושים הנעשים בשם הנוכרים כאן - הצלה מן הליסטים, הריגת אדם וקפיצת הדרך - נזכרים אף כמגילת אחימעץ, כמעשים שאירעו למן המחצית השניה של המאה התשיעית ואילך: והזכיר הרב השם בכח היד הגדולה ולא יכלו הספינות להתקרב אצלה (עמ' 22), וכתב בטלפי הסוס אותיות... והזכיר השם בנחיצה והארץ לפניו קפצה (עמ' 21); ויאמרו נעשה שם ונלך בבחלה ונזיה אל מרחו אפריקאה בכו הלילה, וכתבו והזכירו שם שוכן מרומה והשליכו הכתב בתוך מי הימה... וכן השם והליך הספינה באיספמיא ובנרבונא (עמ' 33-34); כתב בקלף שם אלוה וקנו ושם הקלף תחת לשונו והשם החיה אותו... מיד שהשם נלקח מעמו אל המטה נפל גלמו (עמ' 22-23, וכעין זה שם עמ' 15, ובנספח שם עמ' 50-51). וראה דברי המחזיר שם, עמ' 118-119. וראה גם המעשה ברבנא תודרוס איש רומי 'שהזכיר זה השם על הארי וכפאו והוליק לו חטים של פסח מבית הריחים לבית, כי בא עליו הארי וטרף את חמורו ובקש לטורפו לעצמו כמו כן' (ג' שלום, ראשית הקבלה, ירושלים-תל-אביב תש"ח, עמ' 203). מעשים מעין אלו נפוצים היו גם בבבל עצמה, ראה דברי הקראי סלמון בן ירוחים, ספר מלחמת ה', עמ' 111 ואילך.

6 בכתב-ידו רווח, והוספו על-פי כל עדי הנוסח האחרים.

7 בכ"ב (בלבד) נוסף: שם.

8 בכ"א (בלבד) נוסף: כלי.

9 בכ"פ, בכ"ב ובס"י (ראה תקונים שם ריש עמ' 303): וכמה וכמה דברים מגידים וכמה ברורים.

10 בכ"א: כי יש כמה אנשים נבחרים ברורים.

10 בכ"פ, בכ"ב ובס"י: עוד בערב אותו שבת (בכ"א המשפט משובש: בערב שבת במקום אחד ואחר מהלך כמה ימים ראו אותו עוד באותו ערב שבת עצמו ונראה עוד באותו ערב שבת במקום הראשון).

11 כך גם בכ"פ, כ"א, כ"ב וס"י. בכת"ב פריס: צפרת, ומשם נדפס בטעם זקנים: צרפת.

12 ראה להלן, הערה 55. דברים דומים באים אצל החכם הערבי עלי אבן חזאם (מת בשנת 1064), הכותב כי יהודי ספרד מספרים על חכם שבא ביום אחד מבגדד לקירדובה והצמין קרינים בראשו של מטסמי שגר בסמוך לשכונת היהודים (אלפצל פי אלמלל ואלאהוא ואלנחל, בירת ג'ורג'יה עמ' 101. העיר על כך פרידלנדר, מובא אצל ל' גינצבורג 17 n.2 p.17, Geonica, I).

13 נוסחים מעין אלו מקובלים מאד בספרות המאגיה, ראה למשל ספר הרוים, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 105: אם בקשת ללכת בדרך למלחמה... או לברוח מן העיר... עשה לך טבעת ברזל וצין נקי מזהב וכתוב שמות השוטרים ושמות ראשי המחנות בשלשה ימים בחדש ותן בתוך הטבעת והחקק על הטבעת חוץ מן הצין דמות אדם ואריה... קח הטבעת ותן לתוך פיך... ואמר משביע אני עליכם מלאכי עז וגבורה... שתבואו ותעמדו עמי לעורני בעת הזאת.

וראה: P. Schäfer, 'Jewish Magic Literature in Late Antiquity and Early Middle Ages', Journal of Jewish Studies 41 (1990) pp. 85-88.

14 גיטין סח,א.

15 שם ע"ב. השלמנו את המילים שנשמטו כאן מחמת הדומות (וכן בכ"ב) על-פי כ"פ וס"י.

16 - של שם.

17 סנהדרין סח,א.

שלשת אלפים הלכות בנטיעת קישואין וכר' עד אמרתי דבר אחד ונתמלא כל השדה קישואין, מה היא הדבר שאמר.

כ • ולענין השם שאמר אדונינו שפירש אותו לצדיק הזקן רבינו נ"ע¹⁶ ואמ"ו¹⁹ כי מי שידוע וזהיר בו ומשמרו בטהרה יהיה אהוב למעלה וכר', זו הידיעה מה היא, ידיעת צירופו וחיבור האותיות עד שיזכור אותם כמה שפירש אדונינו, או יש ידיעה אחרת. ועוד מי שהיו בו המדות התמימות זקן ושבור לב וכל מדות השבת שרוצה להתפלל בו ולהתחנן בו ולבקש מהקב"ה בקשה, היאך אומר, בתוך התפלה מחוברת כגון סליחות ורחמינות ומזכיר הצורך שיש לו והצרה שהוא בה ומזכיר אותו השם במקום שיאמר יי, או בשמנה עשרה וזכר אותו בברכה מה שראוי להזכיר בה הדומה לה, כגון תפלה על החולה בברכת חולים וכן כל ברכת וברכה מה שראוי להזכיר בה ובחתימות הברכה במקום שרוצה להזכיר יי, יזכור אותו השם.²⁰ וכן בשאילת תלום יש כמה (היו)²¹ זקנים²² וחסידים אצלינו יודעים אותם ומתענים כמה ימים לא אוכלים בשר ולא שותים יין ולנין במקום טהרה ומתפללין וקוראים פסוקים ידועים ואותיות במספר ולנים ורואים חלומות מופלאות כמות נבואה, ויש מהן מי שהיו בימינו ונדעה אותם, היה לכל אחד צורה ידועה, לזה זקן ולזה חתור יתראה בו ויגיד לו ויקרא לו פסוקים שיש בהם אותו ענין ששאל עליו, יודיענו אדונינו ויבאר לנו כל זה בחכמתו. ואם יזכור אותו השם באותה התפלה של תלום על דרך בקשה היאך יהיה והיאך יעשה. ואם יראה אדונינו שיכתוב לנו אחת או שתיים ממה שאתו וממה ששמע מאיתני עולם אבותיו כי היו עושין אותה והיאך היו עושין אותה כדי שתהא לנו מסורת מפיו הקדוש והטהור, יעשה בחכמתו, כי כמה מצויות אצלנו ואומרין לנו בני

18 התשובה הנזכרת כאן לא הגיעה לידינו. פוננסקי שיער כי הצדיק הזקן רבינו נ"ע הוא ר' יעקב בר נאש, שכן הוא נקרא בצורה דומה בתשובה אחרת של רב האי לבני קירואן (אוצר הגאונים, ראש השנה, ריש סי' קיז: שאל רבינו הצדיק ז"ל מפני אדוננו. ראה: ש"א פוננסקי, 'אנשי קירואן, זכרון לאברהם אליהו, קבוצת מאמרים בחכמת ישראל... לכבוד... אברהם אליהו הרכבי, פטרבורג תרס"ט, עמ' 205 הערה 1).

19 קידושין ע"א.

20 ראה לעיל, סי' לו הערה 52.

21 בכ"פ, בני"ב ובס"י: היו כמה, ובכ"א: יש כמה, ולפנינו נוסח כלאים. והשווה תשובת רב האי, אוצר הגאונים, חגיגה, סי' כ: הרבה מן החכמים היו סוברים כי מי שהוא הגון בכמה מדות זכורות ומבוארות כשמבקש לצפות במרכבה ולהצייץ בהיכלות של מלאכי מרום יש לו דרכים לעשות שישב בתענית ימים ידועים ומניח ראשו בין ברכיו ולחוש לארץ שירות ותשבחות הרבה שהן מפורשות, ובכן מצייץ בפנימו ובחדריו כמי שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה וצופה כאילו הוא נכנס מהיכל להיכל ורואה מה שיש בו (והשווה היכלות זוטרתי [להלן], הערה 68), עמ' 36: אי"ר עקיבא כל מי שמבקש לשנות משנה זו ולפרש השם בפירושו ישב בתענית ארבעים יום ויניח ראשו בין ברכיו עד שהתענית שולטת בו.

22 בכ"ב ובס"י נוסף: חכמים.

ארץ ישראל²³ ונתפחדנו מלהגיע אליהם אלא כדי שנסמוך על פי קדוש וטהור כמו אדונינו.

כל • ולענין הכשוף שאמ' אדונינו אינו אלא בהקטרות וכיוצא בהם בשדים,²⁴ זה שאמרו רבותינו ז"ל²⁵ בשאלה ששאל טרנוס רופוס הרשע את ר' עקיבא ובסופא אמרי קברו של אביו יוכיח שלא מעלה עשן בשבת. ואנו רואין אותו כי עושים כמה מעשיות בלא קיטור, מה פירוש המעשה הזה. והיאך תתחזק ידי עוברי עברה לעשות מעשים הללו שדומים לרואיהם כמעשה נביאות, ומה הפרש המוכיח בין מעשה נביאות למעשה כשפנות, ומה הוא אחיזת עינים, יבאר לנו אדונינו כל זה.²⁶

כך ראינו כי יש בשאלה זו כמה ענינים, מהם ראויין לתשובה ומהם תואנות ותסקופין²⁷ דברים שאינן כדי, כגון מה שכתבנו אליכם בעבור דברי הכאי שכתבתם אלינו כבר, כי יש כמה שמות שיעשה בהם מעשים גדולים שלא יתכן לאדם לעשותן אלא בדרך אות ומופת. והשבנו כי אלו וכיוצא בהם [דברים]²⁸ בטלים, ותמהתם עכשיו בשאלה זו²⁹ כי כמה מחכמי ארץ אדום וארץ ישראל אנשים חכמים חבירים ונאמנים מגידים כי ראו זאת בפרהסיא. ולא ידענו ממי תמהתם, ממנו או מהם, אי מהם תמהתם, כך ראוי. ואם לאו, כי מאחר שעמד בלבכם כי נעשה [בשם]³⁰ מעשים שלא יעשו אלא³¹ אות ומופת, במה תכירו אותות של נביאים ממה שהדיוטות עושין בשם ומה יהיה הפרש בין נביא ובין זולתו.

ודבר זה האמור בשאלה בעבור צדיקים גמורים³² חלוקה היא בין חכמי שיקול הדעת.³³ יש שאומ' כי אפשר שהקב"ה עושה ניסין לצדיקים שהן כאותות הנעשות

23 בכ"א (בלבד) נוסף: שהן מנוסות.

24 תשובה זו לא הגיעה לידינו.

25 סנהדרין ס"ב, מתשובת הגאון [להלן עמ' 140] נראה שכוונת השואלים כאן להביא ראיה לדברי הגאון שכישוף אינו אלא בהקטרה.

26 בכ"א נוסף: עד כאן לשון השאלות, תשובה על זה.

27 ועלילות (ראה ערוך השלם, ערך סקף ב וערך תסקיפא).

28 כך בכל עדי הנוסח (בכ"א: הם דברים).

29 בכ"א (בלבד) נוסף: ואמרתם.

30 כ"פ, כ"א וכ"ב (בס"י: בשני).

31 בכ"א (בלבד) נוסף: בדרך.

32 כלומר האם נעשים ניסים לצדיקים גמורים.

33 דברים מפורשים יותר כתב רב האי בתשובה אחרת: ידע כי דבר זה היה מקובל אצל הראשונים כלן יחד ולא היה אחד מהן מכתש בו, כי אמרים היו כי הקב"ה עושה אותות ונוראות על ידי הצדיקים כמו שהוא עושה על ידי הנביאים ומראה את הצדיקים מראות נוראות כדרך שהוא מראה את הנביאים... ומר רב שמאל גאון ז"ל וכיוצא בו שהרבו לקרות בספרי נכרים אמרים אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה נס אלא לנביא ומכחישין בכל מעשה שנאמר

ההרגשה אינה דבר שניתן לזה ולא ניתן לזה. ואם (תאמר) [יאמר]⁴³ לך אולי יש כנגדך ברחוק ארבע אמות פיל וגמל מתנגחים (ואת הרואה) [אתה רואה] זכובים ויתושים שהן רחוקים מאותו המקום ואי אתה רואה פיל וגמל קרובים, ההיתה אומ' אולי יש כן אבל לא השליטני הבורא לראותו, הלא תדע כי המדמה כזאת⁴⁴ בשוטים הוא נחשב. ואם אמר לך אדם שא עיניך לרחוק ד' אמות וראה אדם זה עומד ואתה מביט בעיניך עד ארבעים אמה ואינך רואה אדם, וכשתאמר לו אני איני רואה כלום יאמר לך אני רואה ואולי הבורא לא השליטך לראות, ההיתה מדמה אולי אמת אמר. ובדעתכם כי אדם יש בו דעה לא יחשוב כזאת תדעו כי זאת דבר שאי אפשר להיות, והטוען כי איפשר להיות כן כטוען כי הייתי ביום הזה בבבל מבקר עד ערב וגם ביום זה הייתי במדי מבקר עד ערב⁴⁵ אבל במעשה נס ובאמירת שם, וכל אלה דברי רוח. וודא⁴⁶ כי יש דברים שהן גופן⁴⁷ דקיקין וקליין כמו הרוח שאין במאור עיני אדם כח לראותם, וכשתפץ הקב"ה להוסיף במאור עיני אחד לראותם מוסיף ורואה אותם אותו (אתם) [אדם] שנפקחו עיניו יותר מחבירו, ולפיכך כת'⁴⁸ ויגל יי את עיני בלעם וירא את מלאך יי נצב בדרך, כי המלאכים כרוח הם שאין מאור עיני האדם שולט בהם אלא מי שמשנה יוצרו את מאור עיניו ממאור עיני אדם. וגם על פי⁴⁹ כן כת'⁵⁰ וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה, כי אם לא במחזה ראה שינה הקב"ה את מאור עיניו, ואם במחזה נבואה הרי הוא כחלום ותמהנו כי חרדה גדולה נפלה עליהם.⁵¹ וכן לענין פקח נא את עיני הנער וירא[ה] שאמ' אלישע,⁵² אבל להתכסות מאדם זה דבר שהוא נראה לאדם זה כמהו והם שניהם במרחק אחד מן הנראה ומאור עיני שניהם שוה, זה דבר שאי אפשר.

לנביאים, ויש אומ' כי האותות אין נעשות אלא מופת להפריש בין שקר לאמת ולהיות אות למדבר בשם אלהים אשר הוא שלחו באמת, ולפיכך רוב הגבורות והנפלאות שאין יכול לעשותם אלא הבורא לא תהיה אות לנביא אשר שלחו יי באמת, כי שמם האלהים כמנהגו של עולם, ואין האותות שנוי לנביאים אלא שנוי מנהג העולם בדבר שאין נוצר יכול לעשותו ואין עושהו אלא היוצר בלבד.³⁴ ואם תאמ' שאף הצדיקים גמורים עושה להם אותות להודיע צדקם, ואיפשר שירבו הצדיקים בעולם וירבו המעשים האלה בעולם והיו כמנהגיו, ולא יהיו כאותות שאין נעשות אלא לפרקים ולעתים רחוקות שכשיעשו בני אדם תמהין מהם, אלא כשירבו יהיו [כ]כל³⁵ גבורותיו של הקב"ה הנהוגים בעולם, והיו³⁶ שוב השמש ממערב למזרח בעיני [בני] אדם כצאתה ממזרח למערב, כי זה זה אין יוצר יכול לעשותו, אלא זה זה אינו מנהג של עולם ואין היוצר עושהו הרבה ואין נראה אלא מופת זה אינו אות כי הוא נעשה תמיד, ואם ירבה זה כזה גם הוא לא יתהיה לתמה ויסור הדבר מלהיותו אות.

ויש דברים שאי אפשר היותם כל עיקר כאשר אמרתם, כי יש שאומ' שם ומחביאין עצמם מן הלסטים. ודברים הללו צריכין פרט,³⁸ כי אם כן אומ' שעניניהם חשוכות כמו מוכה בסנברים³⁹ שאינו רואה לא את אילו ולא את זולתם, עיקר דבר זה חולי הוא ומצוי בעולם, אבל להיות⁴⁰ שני בני אדם זה רחוק כמו זה ושניהם גופים עבים, ולא כראי הרוח שאינה עבה ואין בה שהוא קטן מלהראות, ולסטים רואין את זה שלא אמ' [שם]⁴¹ ואין רואין זה שאמר שם,⁴² דבר זה אי אפשר להיות כל עיקר, כי

כי נעשה בו נס לצדיקים... ואנו סוברים כי הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות... (אוצר הגאונים, תגינה, סוסי' כ, ע"ש. וראה גם דברי רב נסים גאון בספר המפתח למסכת כתובות: ואנחנו עדת הרבנים מאמינים באפשרות מעשים מעין אלו מאת האלהים יתעלה לצדיקיו עושי רצונו ואף על פי שאינם נביאים, וזה לכבוד ולנשאם ולהגדיל כחם ולרוממם... וכבר אמר החסיד עליו השלום רצון יריאיו יעשה [תג"א, תש"ב, עמ' 199, בערבית, והתרגום לעברית שם עמ' 198 הערה 11]. על שימושם של הגאונים והראשונים בביטוי 'שיקל הדעת' ראה מה שכתב ש"י רפפורט, 'תולדות רבינו נסים וקורות ספריו', בכורי העתים יב (תקצ"ב) עמ' 62 הערה 11.

34 השווה דברי רב שרירא בתשובה, להלן סי' קנו הערה 73.

35 גם ככ"ב ובס"י 'כל', אך תיקנונו על-פי כ"פ וכ"א.

36 כאן מתחיל קטע הגניזה.

37 כך בכל עדי הנוסח.

38 ככ"א (לבדו): פירוש.

39 - בסוגריום.

40 עד כאן נותר בעמד הראשון של קטע הגניזה.

41 עד כאן בס"י.

42 כ"פ, כ"א וכ"ב.

43 כך בכל עדי הנוסח (ככ"א: יאמר לך אדם).

44 כאן מתחיל העמוד השני של קטע הגניזה.

45 עד כאן נותר בעמד השני של קטע הגניזה.

46 מכאן ועד סוף הפיסקה הועתק באנונימיות בס"י עמ' 46.

47 בס"י (בלבד): גופין.

48 במדבר כב, לא.

49 - משום (ראה ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, עמ' 262).

50 דניאל יז.

51 שם.

52 מליכם ב ו, יז (תיקנונו 'יראה' על-פי כל עדי הנוסח האחרים. בפקו: פקח נא את עיני ויראה).

אינו מן הדברים שאי אפשר, וכבר שמענו על אנשים כאשר שמעתם, והרבה חקרנו ושמענו מאבותינו ואבות אבותינו שחקרו על זאת ושמו לב לחקר ולבדוק ולא ראו אמיתתם) דבר זה.

ואשר הגידו לכם כי (היום) [היום]⁵⁸ נח מועפו וכי ממתין את האדם שמפליין עליו חרס חדש כאשר אמרתם, רחוק הוא מאד. וכללו של דבר פתי יאמין לכל דבר.⁵⁹ ואלו היה לדבר זה אמתה לא נכתו ולא נסתר, וחסים אנו עליכם מהאמין באלה. והנוסחים שראיתם הרוצה לעשות כך וכך יעשה כך וכך, הרבה מאד יש אצלנו מזאת כאשר נקרא ספר הישר⁶⁰ ואשר נקרא דמשה⁶¹ אשר תחלתה ארבעה מלאכים ממונים על החרב, כי יש בה גבוהות⁶² ונפלאות ובספר⁶³ הנקרא רזא רבה⁶⁴

ישראל בימי הביניים, קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל ברששון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 185-188.

58 כך בכל עדי הנוסח. בכ"א: כי על ידי שם הים.
59 משלי יד, טו.

60 חבור זה נזכר גם במגילת אחימעץ, עמ' 12: מביני סודים, חרוזי חרוזים, יודעי רויס, בחכמה צופים, בבניה מצפים, ובערמה מצפצפים, בספר הישר משכילים, ובסוד המרכבה מסתכלים. נזכר החבור במדרש לקח טוב, שמות יד, כא (ראה להלן), הערה 91; שם, דברים יד, זכ (דף 2, ב); ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר' עקיבא אשר דיברו בספר הישר במעשה מרכבה. עוד נזכר החבור בספר ציוני, פרשת כי תשא, על הפסוק ועתה הורד עדיך; וזה העדי הוא החרב. וכתוב עליו שם הנכבד וזן אותן שמות הכתובות בחרב דמשה כדמפרש בספר הישר. (וראה ג' שלום, כתבי-יד בקבלה הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ירושלים תר"צ, עמ' 111). והשוה דברי הקרא דניאל אלקומטי בהתקפתו על הרבניים, פתרון שנים עשר, ירושלים תשי"ח, עמ' 79-80: ומי היום מכשף בישראל הלא הם רבאנים האומרים שם טהור ושם טמא כותבי קמיעות ששי תחבולות וקראים שם כתיבהם ספר הישר ספר הרוזים וספר אדם ורוה רבה וכמה ספרי כשפים, אם בקשת להקריב איש לאשה אהבה ואם בקשת להשגתם אם בקשת קפיצת הדרך כן וכן תועבות רבות, ירחיקנו ה' מהם (וראה גם שם, עמ' 5: שמו להם מינים מינים ספרים כמו בתחילת קנסרין וספר בלעם וספרים אחרים כמו ספר אדם ספר הישר ספר הרוזים ורוה רבה ויאמרו לישראל כי אנחנו נגיד לכם סוד הנסתר מן הספרים האלה; שם, עמ' 46: והכרתי כשפים ומעוננים, רבאנים תולדת לבנה וקמיעים ושמות וספרים מינים בתחילת וקנסרין רוה רבה ספר אדם וזולתם). וראה עוד: Yaqub

82-83, 88. Texts and Studies, II, pp. 69-103.

61 נדפס על-ידי מ' גסטר: M. Gaster, Studies and Texts, London 1925-1928, III, pp. 69-103. ושוב על-ידי י' הררי, חרבא דמשה - טכסט, מבנה ומשמעות, ירושלים 1991 (עבודת גמר בחוג למדע הדתות, האוניברסיטה העברית). וראה גם שבלי הלפט, ס' ריח, דף צא; ובזרוע נטייה זו החרב כמה שגא' וחרבו שלופה בידו... כתב אחי ר' בנימין גר"ץ וזו שם המפורש שנקרא חרבו של משה וזאת כתוב בס' הרוזים וכו' היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים.

62 בכ"ז וכו': גבוהות: בכ"א: גבורות.
63 בכ"א (בלבד): וספרים אחרים רבים חוץ מן החתיכות והפרטים שאין להם קץ.

וזה שכתבתם כי הגידו לכם אנשים מרומי ומארץ ישראל בנוסחים נראה, ואותם הנוסחים או כיוצא בהם אצלנו הם ויש בהם עוד דברים אחרים, ומהם כי [שם]⁵³ זה אתה אומרו על המת [הוא חיה. והמעידים עדיכם נתביישו להעיד כי ראו מי שיאמר את השם על המת]⁵⁴ וחיה, ואין טענותיהם של אילו ראה על מה שכתבנו אליכם.

והמסורת שהזכרתם כי ביד אנשי אספמיה בעבור מר נטרונאי ז"ל, שמא אדם רמאי נודמן להם ואמ' אני נטרונאי, ואלו היה מר נטרונאי נודע בכמו אלה לא נכחד ממנו, כי לא שמענו עליו מדרכים אלו כלום,⁵⁵ אבל למר משה הכהן ז"ל⁵⁶ היו טוענים כי היה רגיל בקמיעין ובלחישות וכיוצא בהן, וחקרו קדמונינו הרבה ונגלה כובנות כמה טענות אלה דברים שאי אפשר לכמותן להיות. ובישיבת סורא היו דברים הללו רחבים כי הם קרובין למדינת בכל ובית נבוכדנצר⁵⁷ ואנו רחוקים משם. וקפיצת דרך

53 כך בכל עדי הנוסח. בכ"א (בלבד) באה תחילת הפיסקה בלשון אחרת: 'והזכרתם כי הגידו לכם אנשים חכמים חברים ונאמנים שלהם נראה, אותם האנשים הם טפשים אצלנו באומרים דברים כאלה וכיוצא בהם. ומהם מי שאמר כי שם זה...'

54 כך בכל עדי הנוסח, ונשמט כאן מחמת הדומת.
55 אף שרבו נטרונאי בר הילאי גאון לא ביקר מעולם גאון לא ביקר מעולם בספרד, הרי שנטרונאי בר חביבאי נשיא אכן הגיע לשם ברבע האחרון של המאה השמינית, כנזכר הן אצל רב שרירא גאון בבבל והן אצל ר' שמואל הנגיד בספרד (אגרת רב שרירא גאון, עמ' 104: 'מלך מר רב מלכה בר מר רב אחא בשנת אלף פ"ב, והוא אתתיה לנטרונאי בר חביבאי נשיא בפלוגתא על זכאי בר מר רב אחונאי נשיא... ונטרונאי נשיא אול למערב; הלכות הנגיד, עמ' 93: 'וקנים שקבלו מנטרונאי נשיא בר חביבאי, והוא שכתב לבני ספרד את התלמוד מפיו שלא מן הכתב'. נטרונאי נשיא היה תלמידו של רב יהודאי גאון, ראה דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, עמ' 26-28). יש שטענו כי אין כל קשר בין המסורת שביד אנשי ספרד על רב נטרונאי גאון לדברי רב שרירא גאון ור' שמואל הנגיד על נטרונאי נשיא (ראה ש' אברמסון, מסכת עבודה זרה כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, ניו יורק תשי"ז, מבוא עמ' 103 הערה 1; הנ"ל, במרכיים ותפוצות, עמ' 16 הערה 5), וכך סבר גם רב האי בתשובתו כאן, שהכחיש מכל וכל את דבריהם של בני ספרד. אך אפשר שהמסורת שביד אנשי ספרד יש בה גרעין של אמת, ומקרה בבואו של נטרונאי נשיא לספרד, אלא שכדרכן של מסורות עממיות, נוספו בה פרטים חדשים (קפיצת הדרך) והשתבשו שמות הנוגעים בדבר (רב נטרונאי גאון / נטרונאי נשיא). רב האי העדיף להתעלם מגרעין האמת שבספרד, כנראה כדי שלא לתת פתח לטוענים כי הוא בא לשם בקפיצת הדרך.

56 גאון ישיבת סורא כמה עשרות שנים קודם לרב נטרונאי (ראה אגרת רב שרירא גאון, עמ' 115).
57 בית נבוכדנצר נמצא בעיר בבל, ראה ברכות נו, ב. העיר בכל נמצאת קילומטרים אחדים דרומית מזרחית לסורא, ראה: ב"צ אשל, ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"ט, עמ' 44-46 ובמפה 5 שבסוף הספר. על ההבדל בין ישיבת סורא לישיבת פומבדיתא בענינים אלו ראה: ש' ארץ, תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רסא-רסד. וראה עוד מה שנמסר בחבור רב נתן הכבלי על רב ניסי נטרונאי 'שהולך לילה א' והיה פותח כל מעוליו בכל בשם' (סדר החכמים וקורות הימים, ב, אוקספורד תרנ"ג, עמ' 79. והשוהו לשון המקור הערבי: The Arabic Original of the Report of R. Nathan Hababli', JQR 17, [1905] p. 755, 760 n. 9. ושוב על-ידי מ' ברששון, 'המבנה, המגמות והתוכן של חיבור רב נתן הכבלי, תרבות וחרבה בתולדות

שכינה עצמו ומלאכי השרת מלוין אותנו ואני ארכב על החמור, מיד פתח ר' אלעזר בן ערך ודרש במעשה מרכבה ירדה אש וסיבכה את האילנות, ובסוף [מעשה זה]⁷² מפורש וכשנאמרו דברים לפני ר' יהושע ור' יוסי הכהן אמרו אף אנו נפתח ונדרוש במעשה מרכבה ואותו היום תקופת תמוז היתה ונתקשרו שמים בעבים והיו גשמים מולפין ויורדין⁷³ והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין כבני אדם שבאין לשמוע ולראות במזמוטי חתן וכלה. וכן [חזקה] [חזקה]⁷⁴ ומסורת שכל שאינו ראוי ומתעסק בשם המפורש מיתחו קרובה, ואפי' צדיק גמור טהור ונקי שנינר⁷⁵ ודישתמש בתגא חלף, ושנו בו רבותינר⁷⁶ קל וחומר מבל שאצר שנשתמש בכלי בית המקדש שהן מעשה בשר דם ויש להם דמים ויש להם חליפין [שניכו לו] [שניטלו] חייו מן העולם.

ותמהנר⁷⁷ מאשר הזכרתם עוקתא דשלמה דכתיב עלה שם המפורש, האין אנו יודעין כי השם [נעשו]⁷⁸ בו כמה דברים נפלאים, ואי אתם צריכין למעשה זה דאשמדאי שיש בו דברים שאינן נכונים. הנה מעשה דאתתופל דפרק החלי⁷⁹ ממנו אנו למדין תלמוד ברור שאסור להשתמש בשם אלא בעבור דבר [גדול]⁸⁰ מאד כמה שאמרו חכמים בשעה שכרה דוד שיתין נבקע תהום ובקש להחריב את העולם אמ' דוד מי שרי למכתב שם ואשבעיה לתהומא דניחות וניקום בדוכתיה, ליכא דאמי ליה ולא מידי, אמ' כל היודע בדבר זה ואינו מגיד יחנק בגרונו, ונשא אחיתופל קל וחומר מה לעשות שלום בין איש לאשתו אמ' הקב"ה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים כל העולם על אחת כמה וכמה, אמ' ליה שרי, כתב שם אתספא ושדייה לתהומא ונחית תהומא וקם בדוכתיה, כיון דחזייה דוד דעמיק טובא אמ' חמש עשרה מעלות ואסקיה. וגם למדנו שאין אומ' שם המפורש בגבולין כי במדרש⁸¹ ויברך עזרה את יי' האלהים הגדול⁸² אמרו מאי גדול אמ' רב יוסף ברוך יי' המבורך רב מתנא אמ'

חוץ מן המחוחכות והפרטים שאין להם קץ ולא מספר, והרבה יגעו והוציאו שנותיהן ולא מצאו אמתה לדבר. אבל קמיעין מומחין לרפואות ולחכמה ולשמירה ולדברים אחרים יש ורובן תלויין בכותב ודאיתמחי גברא טפי שכיח מדאתמחי קמיעא.⁶⁵ ואף גם זאת לא לעולם כסדר אחד מועילן, אלא יש עיתות שאין מהנין כלום. וכל מי שיאמר לכם חוץ ממה שאמרנו אל תאמינו בו ואל תסמכו על דבריו כי טענות הרבה יש בדבר הזה ודבר אמת מועט הוא מאד וביותר בדורות הללו שאין הלבבות שלמין.⁶⁶ וודא⁶⁷ הדבר עדינו כאשר אמרתם כי יש ספרים ושמות וחותמות והיכלות רבתא (והייליות) [והיכלות] ועירתא⁶⁸ ושר תורה⁶⁹ ומשניות אחרות שהרואה אותם מתפחד מהן, וכך היו קדמונינר⁷⁰ ואף אנחנו כן שאין אנו מגיעין אליהם (אליהם) אלא בטרה וברתת ובזיע, וגם שמענו שמועות חזקות כי כמה נתעסקין] בהם ואבדו מהרה, וכל זה בעבור קדושת השם וקדושת השכינות והמלאכים אשר סביבותיהם וקדושת המרכבה וכי העוסק במעשה הזה המלאכים רוגשים סביבו כדתנו רבנן⁷¹ מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה ר' אליעזר בן ערך מתמר אחריו אמ' לו ר' שנה לי פרק אחד ממעשה המרכבה אמ' לו ולא כך שניתי לכם ולא במעשה מרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו אמ' לו ר' הרשיני שאומ' לפניך דבר ממה שלמדת] אמ' לו אמור מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מן החמור ונתעטף וישב על האבן, אמ' לו ר' מפני מה ירדת מן החמור אמ' לו איפשר

64 לדעת ג' שלום ספר רוא רבה הוא ספר סוד הגדול, שציטוטים ממנו מצויים בכתביהם של חסדי אשכנז, ואילו לדעת ד' אברמס אין קשר בין שני חבורים אלו. ראה: שלום (לעיל, הערה 5), עמ' 195 ואילן; ד' אברמס, ספר הבהיר על פי כתבי היד הקדומים, לוס אנג'לס תשנ"ד, עמ' 27-29.
65 הלשון על-פי שבת סא.ב. והשווה תשובת רב האי, תג"ה ס' שעג: ולפום הכין מיכתבין קמיעי ונאמרין שמות כדי שיעזרו המלאכים בדבר.

66 בכ"א (בלבד) נוסף: ואבדה חכמת חכמים ובינת נבוינו נסתתרה ונסתלקה נבואה ורוח הקודש מבינינו, כל שכן בארץ טמאה במקומות גלותינו שאין הנבואה שורה חוצה לארץ ולא בארץ בזה הזמן.

67 מכאן ועד להלן הערה 89 הועתק בכתי' אוקספורד 2343 דף 115 א' ט' תשנ-תשנא - אוקספורד 1558 דף 46 א-ב.

68 השווה תשובת רב האי, אוצר הגאונים, חגיגה, ס' כ: ויש שתי משניות שהתנאים שונין אותן בדבר זה ונקראות היכלות רבתי והיכלות זוטרת', ודבר זה מפורסם יודע. החבור הראשון נדפס על-ידי א' ילינק, בית המדרש, ג, לייפציג 1855, עמ' 83-108; א"י ורטהימר, בתי מדרשות, מהדורה חדשה, ירושלים תש"י, ח"א עמ' סג-קלו. החבור השני נדפס על-ידי ר' אליאור, היכלות זוטרת', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, מספ' א, תשמ"ב.

69 נדפס אצל פ' שפר, סינפסיס לספרות ההיכלות, טיבינגן 1981, עמ' 124-139 סעיפים 281-306 (החבור נדפס גם בעילום שם כחלק מהיכלות רבתי, מהדורת ילינק עמ' 104-108 פרק כז ואילן).

70 בכ"א (בלבד) נוסף: מאמינים.
71 חגיגה יד,ב.

72 כך בכל עדי הנוסח.
73 המילים 'זהו גשמים מולפין ויורדין אינן לפנינו בגמרא.
74 כך בכל עדי הנוסח (בכ"א: חזקה היא ומסורת בידינו).
75 אבות פ"א מ"ג.
76 נדרים סב,א.
77 בכ"א נוסף: מאד.
78 כך בכל עדי הנוסח.
79 סוכה נג,א-ב.
80 כך בכל עדי הנוסח.
81 יומא סב,ב.
82 נחמיה ח,ו.

ברוך יי' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם.⁸³ אמ' ליה אביי לרב דימי אימא שגידלו בשם המפורש אמ' ליה לפי שאין אומ' שם המפורש בגבולין, ומקשינן ולא והכת'⁸⁴ ויעמד עזרא על מגדל עץ ואמ' רב יהודה אמ' שמואל שגדלו בשם המפורש, ומפריקין התם הוראת שעה הייתה דכת'⁸⁵ ויקראו בקול גדול אל יי' אלהיהם. ואעפ"י שחזרנו ואמרנו במערבא אמרי גדול שגידלו בשם המפורש, כלומ' כי אמר את השם הגדול, אבל למדנו כי במקומות אחרים אין אומ' שם [מפורש]. וכל רבותינו ואבותינו אוסרים להזכיר שם מפורש בבבל⁸⁶ וכשמוזכרין אין אומרינן⁸⁷ אלא אַתְּנִיק,⁸⁸ כי מועתק הוא בקריאתו והגיגו ומסור מאד לאחד. ואין אומ' אותו אלא בקדושה ובעת צרה ולא בכל עת וענין בהאמרו.⁸⁹ והשם⁹⁰ האחד הגדול שהוא בן שבעים ושתיים אותיות הוא לקוח משלש מקראות שבתורה ואין אותיותיו ידועות.⁹¹ (בשם בן ארבע אותיות תמצא בו שבעים ושנים, כיצד חשוב " עשרה וי"ה ט"ו הרי כ"ה ויהי" כ"א הרי מ"ז וכל השם כ"ז הרי שבעים ושנים. כך

83 דברי הימים א טז, לו. לפנינו בגמרא: אמר רב יוסף אמר רב שגדלו בשם המפורש רב גידל אמר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם, ונוטח הגאון הוא בנוטח כ"ב המובא בדקדוקי סופרים שם, הערה ש.

84 נתמה ת.ד.
85 שם ט, ד (ושם: ויזעק בקול גדול).

86 כן כתב גם רב סעדיה גאון: 'זכמים האילו עמך ישראל בתוך השעבוד ואינם יודעים את שם המפורש ואף אין ראוי להזכירו כי הם בארץ לא להם ורחוקים מאדמת הקודש' (מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' רכה).

87 כך בכל עדי הנוטח.

88 שם זה, וכן השמות הסמוכים, מנוקדים בכתב-היד. וכן הגירסה גם בכ"פ וככ"א. בכ"ב כשיבוש: אעתק. והשווה תקוני זוהר, תקונא שבעין, דף קכב: 'אתניק ואיהו נפיך מהאי פסוק (במדבר כד, כא) אית"ן מושביך ושים בסלע קי"ך'. שם זה כמעט ואיננו ידוע, ועל כן העלנו הצעות להגייה כאן (א' אשכנזי, במבואר לטעם זקנים, עמ' VII: ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ח"א, ירושלים תשי"ט, עמ' 169). אך שם זה נזכר במקומות נוספים (בגן סינפסיס לספרות ההיכלות, עמ' 298 סעיף 981, ואין לתקן כאן).

89 עד כאן בכת"י אוקספורד 2343 - אוקספורד 1558.

90 תמצית הדברים מכאן ועד לסוף סי' כב מובאים בס"י עמ' 128 בשם 'מקצת חכמים', ובסוף דבריו כתב: וכבר כתבנו כל זה לעיל בתשובה לרב' האי גאון ז"ל.

91 כן כתב גם רב סעדיה גאון, ראה זולאי (לעיל, הערה 86), עמ' רכד. הדברים מפורשים יותר ברש"י, סוכה מהא ד"ה אני: 'שבעים ושתיים שמות הן הנקבים בשלוש מקראות הסמוכין בפרשת ויהי בשלח (שמות יד, יט-כא) ויסע וגו' ויבא בין מחנה ויט משה את ידו, ושלשתן בני שבעים ושתיים אותיות ומקו שם המפורש...'. וראה עוד: מדרש לקח טוב, שמת יד, כא (דף מד, ב, ושם): 'תמצא זה השם בספר הישר'; מדרש שכל טוב, שם: רמ"מ כשר, חומש תורה שלמה, יד, עמ' רפד-רפו ובמקורות המובאים שם.

שמעתי מר' מנחם ששמע מר' אברהם אבן עזרא ז"ל⁹² וזה בן מ"ב אותיות אעפ"י שאותיותיו ידועות⁹³ אינו מסור בהגיגו (וקראתיו) [וקריאתו] בקבלה אלא יש אומ' בראש (אַבְגִּי'רֶש) [אבגיתר] ויש שאומ' אַב גִּתְצ, ובסופו יש אומ' שקוצית⁹⁴ ויש אומ' שְקֻצִית, ואין מוכיח, וגם חילופין אחרים יש בו. ומי הוא זה בדורות הללו שאומ' שם המפורש על הים ויגוה על החי וימות וכיוצא באילו המעשים, אין אלו כלום אלא דברי שוא, אל תאמינו בם.

כז - ואשר שאלתם על מה שאמרו רבותינו⁹⁵ אמ' רב יהודה אמ' שמואל שם בן מ"ב אותיות לא היו מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועומד בתצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו והיודעו והזהיר(ו) בו (והמשרתו) (והמשמרין)⁹⁷ בטהרה אהוב מלמעלה ונחמד מלמטה ותלמודו מתקיים בידו⁹⁸ ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא, ואמרתם זו הידיעה מה היא. הנה פרשנו למעלה שאין אנחנו יודעים היאך קריאתו והגיגו באמונה, ולא מסור לידינו רב מפי רב שמסרו לו רב אחר מסירה [משולשת],⁹⁹ אלא ארעי שמענוהו מפי חלוקים בקריאתו¹⁰⁰ ולא במסירה, והוא צריך מסירה¹⁰¹ בכונה שיושב זה ומוסר לזה בטהרה ובקדושה מסירת קבע וכונה, וכל מי שאינו מסור לידו כסדר הזה חשוב כאילו [אינו]¹⁰² יודעו. והרי אמרו חכמים¹⁰³ אמ' רבה בר בר חנה אמ' ר' יוחנן שם

92 פיסקה מאוחרת זו, שאיננה בשאר עדי הנוטח, נוספה בודאי על הגליון, ומשם נכנסה בטעות לגוף התשובה. והשווה דברי אבן עזרא בפירושו לתורה, שמות יד, יט ולג, כא: ספר השם, שער ה: יסוד מורא, סוף שער יא.

93 כן כתב רב האי גם במקום אחר: שם המפורש שהוא בן ארבעים ושתיים אותיות ועדין מצוי הוא בישיבה בקבלה וידוע לחכמים (אוצר הגאונים, יומא, סי' לט; המנהיג, עמ' שנב-שנג, ושם מקבילות נוספות). וראה גם יד רמה על מסכת קידושין, עמ' תריט, ושם בהערות 18-19.

94 כ"פ, כ"א וכ"ב. והיינו: אנא ככה גדולת ימיך תחיר צרורה.

95 - שזענתו קבל ושמע צעקתנו יודע תעלומתו.

96 קידושין ע"א, (ולפינו: אמר רב יהודה אמר רב). פיסקה זו הובאה באוצר הגאונים שם, סי' שצט, וראה שם בהערותיו של לוי. בכ"א (בלבד) מתחילה הפיסקה: אבל זה מצאנו בתלמוד אמ' רב יהודה.

97 כ"פ, כ"א וכ"ב.

98 לפנינו בגמרא חסירות המילים: ותלמודו מתקיים בידו (אך כן הביא גם הרמב"ם, מורה נבוכים, ח"א פרק סב).

99 בכ"ב (בלבד): משולשלת.

100 בכ"א: מפי אנשים שחם חלוקים בקריאתו. השווה שו"ת הרשב"א, ח"א סי' רכ: שם בן ארבעים ושתיים אותיות... יש קורין אותו בארבעה עשר תיבות, שלש שלש אותיות בכל התיבות, ויש קורין אותו בשבע תיבות, שש ושש אותיות. חכמי ארצנו ורבנינו כן דעתם לקרותן בשבע תיבות לפי מה ששמענו וכן הקבלה מן הגאון רב האי ז"ל.

101 כ"פ, כ"א וכ"ב. ונשמט כאן מחמת הדומות.

102 כ"פ, כ"א וכ"ב.

בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותן לתלמידיהם ותלמידיהם לתלמידיהם¹⁰⁴ פעם אחת בשבוע ואמרי לה פעמים בשבוע אמ' רב נתמן בר יצחק מסתברא כמאן דאמ' פעם אחת בשבוע מאי טעמ' זה שמי לעולם,¹⁰⁵ לעלם כת', לומר כי מצוה להעלימו ולבלתי גלותו אלא במצוה. וגם אמרנו רבה סבר למדרשיה בפקא אמ' ליה ההוא סבא לעלם כת', לעלומיה עלומי.

כג - ותנן התם לענין ברכת כהנים¹⁰⁶ במקדש אומ' את השם ככתבו ובמדינה בכניו, ללמד שאפי' זה הכת' אסרו לאמרו במדינה, ותניא אידך כה תברכו את בני ישראל¹⁰⁷ בשם המיוחד, אתה אומ' בשם המיוחד או אינו אלא בכניו ת"ל ושמו את שמי¹⁰⁸ [שם המיוחד לי, יכול אפי' בגבולין נאמר כאן כה תברכו ונאמ' להלן ושמו את שמי על בני ישראל¹⁰⁹ מה להלן במקדש אף כאן במקדש¹¹⁰ ר' יאשיה אומ' אינו צריך הרי הוא אומ'¹¹¹ בכל המקום אשר אזכיר את שמי, בכל מקום סלקא דתא אלא מקרא זה מסורס הוא בכל המקום אשר אבוא אליך וברכתך שם אזכיר את שמי¹¹² ואפי' הכהנים לא היו מוסרין אלא לצנועיהם והיו מבליעין אותו אפי' במקדש שלא ישמעוהו כל אדם וכן אמרו חכמים¹¹³ תנו רבנן שם בן שמים עשרה אותיות בראשונה היו מוסרין אותו לכל אדם, פי' מן הכהנים, משרבו פרוצים לא היו מוסרין אותו אלא לצנועים שבכהונה [צנועין שבכהונה]¹¹⁴ מבליעין אותו בנעימות

103 קידושין שם.

104 לפנינו בגמרא חסירות המילים: ותלמידיהם לתלמידיהם.

105 שמת ג,טו.

106 סוטה לז,ב-לח,א.

107 במדבר ו,בג.

108 שם כו.

109 לפנינו בגמרא הנוסח שונה: נאמר כאן ושמו את שמי ונאמר להלן (דברים יב,ה) לשום את שמי שם. נוסח הגאון נראה משובש, שכן שני הפסוקים המובאים בדרשה הם מפרשת ברכת כהנים. ואפשר שנוסח הגאון בגמרא היה כפי שמפיע בקטע גניזה של הבבלי (מסכת סוטה עם שינויי נוסחאות, ח"ב עמ' קנז): נאמר כן כה תברכו ונאמר להלן לשום את שמי (שמי' ולא 'שמי, באשגרת לשון. וכן הוא גם בבבלי כאן דפיס ונציה ר"פ [וראה בתגובה הרש"ש] ובתשובת גאון באוצר הגאונים, סנהדרין, ס"ו א'קפח); נוסח זה השתבש לינאמ': להלן ושמו את שמי' (ותו לא, וכן אמנם בכ"ב/ז), ובכ"פ השלים הסופר את הפסוק: ישמו את שמי על בני ישראל' (בכ"א דילג הסופר מתמת הדומות מלהלן ועד 'להלן', ואין לדעת איזה פסוק היה לפניו).

110 כאן מתחיל הדילוג בכ"ב דף 11ב, עד להלן הערה 206 (בכתב-היד אין כל היכר לדילוג: 'מה להלן במקדש אף כאן במקדש כי קנאתי בהוללים').

111 שמות כ,כא.

112 כ"פ וכו"א (וחלקי הראשון של המשפט אף בכ"ב), ונשמט כאן מחמת הדומות.

113 קידושין שם.

114 כ"פ, ונשמט כאן מחמת הדומות.

אחיהם הכהנים, ותניא אמ' ר' טרפון פעם אחת עליתי אחר אחי אמה לדוכן והטייתי אוני לכהן גדול ושמעתי שהיה מבליעו בנעימות אחיו הכהנים, ואפי' בכהן גדול כיום הכפורים שנינו¹¹⁵ אף הוא מתכוין לגמור את השם כנגד המברכין ואומ' תטהרו. מכל אלה תלמודו כי המסירה מעכבת.

וגם יש בזאת תשובה לאשר שאלתם מי שרוצה להתפלל ולהתחנן בו היאך אומר, כי כבר נגלה שאסור לאמרו במקומותינו ובמקומותיכם, ועוד מי יודע היאך יאמר ושמא יטעה האומרו טעות גוררת עון. ואעפי"כ במקום שראוי לאמרו לא ישכר לשומו בכלל ברכה, אלא האומרו סודר אותו ואומ' אחריו תהלה שבח וזמרה כסדר שיר כסא¹¹⁶ ותובע צרכיו מלפני המקום.

כל - והזכרתם בשאלתכם שאילת חלום וכי יש אצלכם מי ששואל ורואה כמו נבואה, גם זה רחוק, ושמענו כי היה גם הנה מי שרואה תשובות מוכיחות למה ששואל,¹¹⁷ אבל עכשיו לא ראינו אלא למי שתובעין סימנין כגון תלמידי חכמים אם יהיה כך וגוים גמורים אם יהיה כך ופסוקין מן הענין הנתבע. ויש אנשים שחלומותיהם חדין וברורין כששואלים שאילת חלום מתלומות אחרים, ויש עתים שהתשובה ברורה ופעמים שהיא מסומתת ופעמים שאין תשובה אלא יהי פחד על השואל. צא וראה מה כת' בשאול¹¹⁸ ולא ענהו יי' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים, כי דברים יש בחכמת הקב"ה שאין מגלין לבשר ודם, וכבר כתבנו שלשה ארבעה פנים ממה שידענו בשאילת חלום. אבל זה שאמרתם לכל אחד צורה ידועה

115 דברים אלו מצויים בכמה וכמה סדרי עבודה ליום כפור, למן הקדומים שבהם, כגון 'שבעת ימים' (נדפס על ידי J. Elbogen, Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes, Berlin 1907, p. 106), 'אזכיר גבורות אלוה' (פיטוי יוסי בן יוסי, עמ' 164), 'אתה כוננת עולם ברב חסד' (שם, עמ' 196) ו'אתה כוננת עולם מראשי' (סודר רב סעדיה גאון, עמ' רעז). אך הדברים אינם נמצאים לפנינו בספרות חז"ל (כפי שכבר העיר ראב"ן, מסכת יומא, וראשונים נוספים).

116 השווה איצר הגאונים, תענית, ס"י נא (סוף עמ' 24): מסכת היכלות רבתי: 'שיר כסא. כיון שעומד לפני כסא כבוד פותח ואומר שירה שכסא כבוד משורר בכל יום ויום תהלה שירה וזמרה ברכה והרדאה ושבת...' (סינופסיס לספרות ההיכלות, עמ' 111 סעיף 251).

117 כדברים האלה אירע אף לרב האי עצמו, ראה מה שכתב עליו תלמידו, ר' מצליח דיין מסיציליה: 'שהגאון הזה מצא מלה לפיומי ז"ל [- רב סעדיה גאון] באחת הבקשות שלו ולא ידע את פירושה ולא את רצונו בה, נתן דעתו עליה ונרדם וראוהו, כלומר את ר' סעדיה, בשנתו ושאלו עליה בלשון הארמית השגורה בפהם. השיב לו והפנהו אל הספר אשר ממנו יתחורר פירוש אותה מלה, והיה כפי שהורה לו (ר' משה אבן עזרא, ספר העינים והדיונים, מהדורת א"ש הלקין, ירושלים תשל"ה, עמ' 124-127, מתוך איגרת ששלח ר' מצליח לר' שמאל הנגיד. וראה דוגמאות רבות נוספות בהקדמתו של ר"ר מרגליות לספר שאלות ותשובות מן השמים, עמ' ג ואילך; א"י שיל"ג, 'כפי רוח הקודש בימי הביניים', ספר היוכל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, ניו יורק תש"י, חלק עברי, עמ' קעה ואילך).

118 שמאל א כתו.

כו • ואשר שאלתם מה היא אחיזת עינים, גם זאת מן ההלכות שהיו מוסרין אותו בחשוי¹³² ואין אנו יודעים (אין)¹³³ מתכנתו באמת, אלא דומה בעינינו כי יש להם סימנין¹³⁴ שנופחים אותן כנגד עיניו של אדם שמקלקל את האויר אשר הוא קרוב לו ונראין לו דברים משונים, וכלילה כמה שמנים וכמה חלבים יש עכשיו שמדליקין בהן כלילה נרות¹³⁵ ונראין הפנים שחורות או אדומות ונדמה כאילו יש שם חיות רעות באות לפני האדם וכי יתקלקל האויר שבאותו מקום, והאוחז עינים יש בידו קלות [ידיים]¹³⁶ שגונב דבר ומכחידו בקלות ונראה כמה שאינו ואחר כך מוציא בקלות, ואינו נראה לא כשמכחידו ולא כשמוציאו, יש להם דברים מוצנעין בחוטמיהם ופיהם כדאמ' רב אשי¹³⁷ חזינא ליה לאבנה דקרנא דנפיץ ושדי כרוכי דשיראי מנחיריה, ואינו [נראה]¹³⁸ כשמוציאין ומראה כאילו הוא שוחט את הבהמה או את העוף ומוציא דם, ולא עשה כלום מזאת אלא עשה במקום שחיטה כוס שיש בו דם, ויש לו סמנין שנופח באותה בהמה או באותו העוף שנופל ואיבריו משתרגדים כאלו מת ויש לו סמנין שמחרידות אותו עד שהוא עומד על רגליו, וכן אמרו¹³⁹ אמ' ליה [רב]¹⁴⁰ לר' חייא דיילי חזו לי ההוא טייעא דשקליה לספסיריה וגדדה¹⁴¹ לגמליה וטרף לה בטבלא וקם, [אמ']¹⁴² ליה לבתר הכי דם ופרתא מי חזת, והיא אחיזת עינים הות. ותנו רבנן¹⁴³ מעונן ר' ישמעאל¹⁴⁴ אומ' זה המעביר [שבעה]¹⁴⁵ מיני זכור על גב העין וחכמים אומרים זה האוחז את העינים ר' עקיבא

בעל חלום שיבוא אליו לזה זקן ולזה בחור, שמענו כי היה כן אבל אנו לא ראינו זאת ולא אמר לנו מי שראה כן, וראינו נוסחים שיש בהם כן ואמרו לפנינו אנשים כי נסום פעם¹¹⁹ ושתים ולא עלו בידם.

כה • ואשר הזכרתם מעשה דר' אליעזר שאמ' ואמרתי דבר אחד ונתמלא כל השדה קישואים¹²⁰ וששאלתם מה היה הדבר, אם כן בקשתם להודיעכם מה עשה ונתמלא¹²¹ השדה קישואים אין אנו יודעים מה הוא, ולא¹²² הותרו כשפים ללמד אלא לסנהדרין שדנין דיני נפשות¹²³ אבל אנו לא למדנו כשפים ודבר זה מן הכשפים הוא וכך שנינו¹²⁴ המכשף זה העושה מעשה לא האוחז את (העני) [הענינים]¹²⁵ אמ' ר' עקיבא משום ר' יהושע שנים מלקטים [את קישואין]¹²⁶ אחד לוקט חייב ואחד לוקט פטור(ה), העושה מעשה חייב האוחז את העינים פטור, והקשינו¹²⁷ היאך תאמ' כי ר' עקיבא מר' יהושע למד לקיטת קישואין והתפרש בין העושה מעשה לאחוז את העינים והתניא כשחלה ר' אליעזר נכנסו חכמים אצלו ובכלל דבריו אמ' להם ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות ואמרי לה שלש אלפים הלכות בנטיעת קישואים ולא היה אדם ששאלני דבר בהן מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף וכליה מעשה, אלמא מר' אליעזר גמרה, ופרקינן גמרה מר' אליעזר ולא סברא הדר גמרה מר' יהושע ואסברא ליה (ל), ומקשינן היכי עביד הכי והתנן העושה מעשה חייב, ומפריקין להתלמד שאני דאמ' מר לא תלמד לעשות¹²⁸ אבל אתה למד לדין¹²⁹ ולהורות, דאלמ' ר' אליעזר ללמד את ר' עקיבא ולהורותו עשה מעשה שאמ' דבר ונתמלא כל השדה קישואים, והיו חכמים מוסרים לתלמידיהם הלכות כשפים והיאך [הוא מעשה]¹³⁰ שלהם והיאך אחיזת עינים כדי שידעו את מי הורגין בדין מכשף ואת מי אינן הורגין כמה שאמרו¹³¹ אמ' ר' יוחנן אין מושיבין בסנדרי אלא בעלי כשפים.

- 132 בכ"א: בחשאי.
 133 ליתא בכ"א. ואולי צ"ל יא' או א'ת.
 134 בכ"א: סממנין.
 135 בכ"א: וכלילה כמה סממנים וחלבים שמדליקין בהם הנירות יש עכשיו. כלילה כאן הוא כנראה מלשון כלול בשמן, ולא מלשון לילה.
 136 כ"א.
 137 סנהדרין סז,ב.
 138 כ"א (ושם: נראה כשמוציאין).
 139 סנהדרין שם.
 140 כ"א.
 141 בכ"א, וכן לפנינו בגמרא: וגיידיה.
 142 כ"א.
 143 שם סה,ב.
 144 לפנינו בגמרא: ר' שמעון, אך בכתב-יד: ר' ישמעאל (ראה דקדוקי סופרים שם, הערה ג), וכן גם בתוספתא, שבת פ"ז ה"ד (עמ' 27), בספרא, קדושים פ"ז ה"ב (דף צג,ג), ובספרי דברים, פי' קטא (עמ' 218).
 145 כ"א, וכן לפנינו בגמרא.

- 119 מכאן ועד להלן הערה 199 חסר בכ"א פרמה ופריס, ונדפס כאן לראשונה.
 120 סנהדרין סח,א. והשווה אוצר הגאונים שם, ס"ח תקלט-תקמא.
 121 בכ"א: מה אמר ומה עשה עד שנתמלאה.
 122 בכ"א: שלא.
 123 ראה סנהדרין יז,א.
 124 שם סז,א.
 125 כ"א.
 126 כ"א.
 127 שם סח,א.
 128 דברים יח,ט.
 129 בכ"א, וכן לפנינו בגמרא: להבין.
 130 כ"א.
 131 סנהדרין יז,א.

לא בשעת מעשה הרי עשו בתחלה עד שתאבק¹⁶¹ בהם השד כמו שאמרו חכמים¹⁶² לענין (המערבי) [המערבי] עצמו ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה וכי דאמ¹⁶³ היא איתתא דהוה קא מיהדרא למשקל עפרא מתותי כרעיה דר' חנינא אמ' לה אין עוד מלבדו.¹⁶⁴ ויש מעשים לשר'ים¹⁶⁵ ורובן תלויין בלחישות על הכלים¹⁶⁶ כן דרכם דאמ¹⁶⁷ ר' אבו בר נגרי אמ' ר' חייא בר אבא (בלהטתים) [בלטיהם]¹⁶⁸ אלו מעשה שדים בלהטתים אילו מעשה כשפים, להודיע כי הלהטים הן שמתנין¹⁶⁹ עם השדים אבל השדים לחישות שהן¹⁷⁰ לטים כענין ותבא אליו בלט¹⁷¹ ועל כלים דאמר אביי¹⁷² קפיד אמנא שד לא קפיד אמנא כשפים, וכולן אסורין. ואם תאמרו מה הן השרים ומה הן השדים שמוכנין לכשפים, הרי אלו סודות שאין גלויין היטב, אלא שהשדים מעין מלאכים ולא כמלאכי השרת ויש להם לחישות ודברים שמשיביעין אותן בהם, ולא תמיד נזקקין למשיביע אלא פעמים נזקקין ופעמים אין נזקקים ותנו רבנן¹⁷³ אין שואלין לשרים בשבת ר' יוסי אומר אף בחול אסור אמ' רבא¹⁷⁴ הלכה כר' יוסי, ותניא אידך שרי שמן ושרי ביצים שואלין בהן אלא שמכזבין, וכל אילו נשתכח בירורן. ואומ' כי יש בריות בשמים והם מלאכים ויש בריות רוחות תלויות באויר בין השמים ובין הארץ הם הנקראים שרים ויש בריות בארץ והם שידים ודיין ולילין וכמה ננסין, ורוב מעשיהם בריח הקטורת.

כ) - ואשר כתבתם בשאלה היאך תתחזק ידי עוברי עבירה לעשות מעשים הללו שדומין לרואיהם כמעשה נביאות, תלילה מזאת, לא יחזק האלהים ידי עוברי עבירה לעשות כמעשה נביאות ואפי' לענין מה שכת' במתנבא לשק¹⁷⁵ ובא האות והמופת

160 בכ"א: וצורות שנעשות.

161 בכ"א: שנאבק.

162 סנהדרין שם.

163 שם סו,ב.

164 בכ"א: אמ' לה שקלי שקולי לא מסתייעא מילתא אין עוד מלבדו כתיב.

165 כך מנוקד בכתב-היד. בכ"א: לשדים. ודומה כי הן הסופר של כתי' מוסקבה והן הסופר של כתי'א לא דקדקו והזחילפו להלן בין שדים לשרים.

166 בכ"א נוסף: כי.

167 סנהדרין שם.

168 כ"א.

169 בכ"א: שמהנין.

170 בכ"א: שלהם.

171 שופטים ד, כא.

172 סנהדרין שם.

173 שם קא, א.

174 לפנינו בגמרא: אמר רב הונא.

175 דברים יג, ג.

אומ' זה המחשב עתים ושעות, ואנו מפרשין כי שלשתן משלשה לשונות במעונן,¹⁴⁶ ר' ישמעאל הוציאו מלשון עונה¹⁴⁷ והוא תרגום ידעוני¹⁴⁸ המדבר בפיו שתרגומו זכור, שיש להם שבע טבעות שמעבירין כנגדו אחת אחת עד שמדמה אחת למה שבלבו והן עונין אותו על שאילתו, ושנו חכמים¹⁴⁹ מה בין מעלה בזכורו לנשאל בגלגלת מעלה בזכורו אינו עולה כדרכו ואינו עולה בשבת, הא תריצנא אינו עולה כדרכו ואינו עונה בשבת מלשון עניה. חכמים הוציאוהו מלשון ענן, שנופה סמנין דומים לענן וערפל שהוא אחת עינים, ר' עקיבא הוציאו מלשון עונה כמה שאתה אומ' בעונה הזאת עונת גשמים, כך נראה לנו כי זו היא דרך אחיזת עינים. ויש במדות הללו סודות הרבה שאין אנו יודעים טעמם ועלתן, ויש לומר אולי דרך אחרת היא, וכללו של דבר אין בה חיוב כדאמרינן¹⁵⁰ אמ' אביי הלכות כשפים כהלכות שבת, יש מהן בסקילה כגון העושה מעשה ויש מהן פטור אבל אסור כגון האוחז את העינים, והן הן דברי ר' עקיבא [משום ר' יהושע].¹⁵¹

ואשר כתבתם {לענין הכישוף שאמרנו אינו {אלא} בהקטרת¹⁵² וכיצא בהן בשדים, {זה} שאמרו רבותי¹⁵³ בשאלה ששא {ל} טורנוס רופוס הרשע את ר' ע} {קיבה}¹⁵⁴ ובסופו אמ' קברו של אביו יוכיח שאינו מעלה עשן בשבת. ולא ידענו מה יש בדברים האלה ומה ענין קברו¹⁵⁵ יוכיח לכישוף שהוא בקטורת לשדים, זה (כ) שאמר לו מנין לנו שיום השבת דמרי צבי הוא זה שאתם אוחזין השיבו בזאת,¹⁵⁶ ואין זה מענין כשוף כל עיקר. אבל שאמרתם אנו רואים¹⁵⁷ כי הם עושין כמה מעשים בלא קיטור, (ו) גם אנו לא אמרנו אלא בהקטרת וכיצא בהם כי תיפור¹⁵⁸ כסתות כמה שמפורש בענין¹⁵⁹ הוי למתפרות כסתות שנעשות¹⁶⁰ בענין ועושות המספחות, ואשר

146 דברים דומים, אך לא זהים, מצויים בפירוש ר' בחיי לדברים יח, י: 'מעונן יש בו שלש משמעות, לשון עונה, לשון עין, לשון ענן. הפירוש הראשון והשלישי של ר' בחיי מקבילים לפירוש השלישי והשני כאן.

147 - ענייה, ראה בסמוך.

148 ויקרא כ, כז.

149 סנהדרין שם.

150 שם סו, ב.

151 משנה שם סו, א.

152 בכ"א, וכן לעיל בשאלה: בהקטרת.

153 שם סו, ב, וכונת השואלים היתה להביא מכאן ראייה שכישוף אכן אינו אלא בהקטרה.

154 נשמט מחמת הדומות נוסף בגליון. הגליון חתוך מעט, ונעזרנו בכ"א.

155 בכ"א נוסף: של אביו.

156 בכ"א נוסף: התשובה.

157 בכ"א נוסף: בכל יום.

158 כ"א: כתפירת.

159 יחזקאל יג, יח: הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי ועושות המספחות על ראש כל קומה.

כשאמ' ר' יוסי הגלילי¹⁷⁶ הגיעה תורה לסוף דעתה של ע"ז לפיכך משל לך הכת' משל בה¹⁷⁷ שאפי' מעמיד לך חמה באמצע רקיע אל תשמע לו. וכך הן דברי ר' יוסי הגלילי כי לשון הבאי אמרה תורה, דמיון הכת'¹⁷⁸ ואם יעלו השמים משם אורידם, והדבר ידוע כי אי אפשר לאדם לעלות לשמים ואין זה אלא לשון הבאי, אפי' עולין לשמים ואפי' נסתרים בקרקע הים. וכן אם בין כוכבים שים קנן¹⁷⁹ ואי אפשר להיות כן, וכן ר' יוסי הגלילי אמ' משל הוא זה ולשון הבאי הוא אומ', אפי' עמדה חמה בחצי רקיע ואי אפשר להיות כן אעפ"י שכן דברי ר' יוסי הגלילי הכי שנו רבותינו אחר דבריו אמ' ר' עקיבא חס ושלום שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו, ללמד כי אין ראוי לומר שחמה עומדת לע"ז אפי' בלשון הבאי כדי שלא יטעה אדם בדבר זה. אלא צריכין אנו להוציא פנים לאשר כת' ובא האות והמופת. וכן אנו רואין כי האות והמופת הללו אינן כאותות של נביאים שהן נפלאות שאין מי שיוכל לעשותן חוץ מן הקב"ה, אלא הללו דברים שאין דומין למופתים של נביאים, כי עיקר לשון אות מופת הוא כמו סימן ודבר מעורר על דבר אחר או שמזכיר דבר אחד כענין והיה לך לאות על ידך¹⁸⁰ וכגון והיה לאות ברית¹⁸¹ ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם¹⁸² והיה יחזקאל לכם למופת¹⁸³ אמר אני מופתכם¹⁸⁴ וכענין כאשר הלך עבדי ישעיה ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש¹⁸⁵ ואין בזאת כלום משינוי סידורי העולם כמופתי הנבואה. והדבר ידוע כי יש בבתי ע"ז דברים (שנבקעו) [שנבקעו]¹⁸⁶ בחכמת חכמים) הגוים להטעות אוילים ואינם דומים למופת הנבואה כי רבים חולים שהולכין לשם ומתאבקין בעפר אותן ההיכלות מתרפאים במהרה¹⁸⁷ ושמה יש שם (המנין) [סממנים]¹⁸⁸ קבועים להתרפות לרפואות שהנהיג¹⁸⁹

הקב"ה את עולמו לרפואה והם משיחים איש לרעהו כי ההיכל פלוני כך וכך יש בו ומסתין¹⁹⁰ אומ' כך מריעה וכך מטיבה וקוראין אותם אותות ומופתים. [וכן]¹⁹¹ צוחה כנסת ישראל [לפני]¹⁹² הקב"ה שאגרו¹⁹³ צורריך בקרב מועדיך שמו אותותם¹⁹⁴ אותות, מה כת' אחריי¹⁹⁵ יודע כמביא למעלה בסכך עץ קרדומות. ואמרי' בגחזי¹⁹⁶ מאי עבד איכא דאמרי' אבן שואבת תלה לה לחטאת ירובעם בן נבט והעמידה בין ארץ לשמים, וידוע הדבר אבן שואבת זו הנקראת מגאנטיס מסכה נמשכת אליה וכל שכן ברזל וכשמעמידין סביבי הברזל אבן שואבת מכל צד איפשר שהיא עומדת באמצע (איפשר שהוא עומדת באמצע) כאילו¹⁹⁷ על בלימה וזה מנהגו של עולם הוא, ולמראית העין שהוא (גודר) [גודד]¹⁹⁸ ובא אל האבן השואבת, ועל כמו¹⁹⁹ זה כת' ובא האות והמופת, שאם אמ' לך אדם כך וכך מצוי בע"ז פלונית ואתה בא ומצאו אתה תמה ממנו ואינך יודע היאך נעשה, אל תשמע. וכן אם אמר לך חולין שבאין בכאן נרפאין ואתה מוצא כן, אל תשמע כי כולן מרמות עשויות להטעות, ומנהגות עולם הן ואינן כמופתי נביאות. ואם תאמרו הלא גלוי לפני²⁰⁰ הקב"ה כי הרבה טועים בהם מפני מה אינו מבטל(י)ם, דעו כי מנסה יי' אלהיכם אתכם²⁰¹ כדי שלא תטעו אחר מהתלות הללו אם תמצאו געגועין אליהם כי יש שם טובה והנאה ממהרת תקבלו שכר גדול כי תעמדו בנסיון של אל[ה]יכם²⁰² ומן הדברים האילו²⁰³ היה לאשר היו אבוקין בע"ז געגועין לה ונכספין אליה כמה שהן אומי²⁰⁴ [ומן] [ומן] [אז] חדלנו לקטר למלאכת השמים ולהסיך לה [נכסים] [נכסים] חסרנו כל ובחרב

190 בכ"א: והמסיתים. והוא לשון המשנה, סנהדרין ס, א.
 191 כ"א וקטע הגניזה.
 192 כ"א וקטע הגניזה.
 193 תהלים עז, ד.
 194 עד כאן נותר בעמוד השלישי של קטע הגניזה.
 195 שם ה.
 196 סוטה מז, א; סנהדרין קז, ב.
 197 בכ"א נוסף: הוא תלוי.
 198 כ"א. והשווה אוצר הגאונים, תגיגה, עמ' 33 סי' כב: כמו שמעמידין את הברזל באבן שואבת הנקראת מגניטס דאמרינן בסנהדרין משם גחזי אבן שואבת תלה לה לחטאת ירובעם והעמידה בין הארץ לרקיע.
 199 מכאן ואילך נמצא שוב בכ"א פרמה פריס (וגדפס משם באוצר הגאונים, עמ' 25 שו' 7 ואילך).
 200 כאן מתחיל העמוד הרביעי של קטע הגניזה.
 201 על-פי דברים י, ד.
 202 כך גם בכ"א, וכנראה אף בקטע הגניזה. בכ"א: והנאה ממהרת אל תשמעו אליו אבל תעמדו בנסיון של יי' אלהיכם.
 203 עד כאן נותר בעמוד הרביעי של קטע הגניזה.
 204 ירמיה מד, יח.

176 סנהדרין צ, א.
 177 בכ"א: לפיכך המשיל לה הכתוב משל בה. לפנינו בגמרא: לפיכך נתנה תורה ממשלה בה. וראה רש"י שם, שפירש מלשון מרשל, וכאן פירש הגאון מלשון משל.
 178 עמיס ט, ב.
 179 עובדיה א, ד.
 180 שמות יג, ט.
 181 בראשית יז, א.
 182 שמות לא, יז.
 183 יחזקאל כד, כד.
 184 שם יב, א.
 185 ישעיה כג, ג.
 186 כ"א.
 187 כאן מתחיל הדף השני של קטע הגניזה, הקרוע לארכו ולרחבו ולא נותר ממנו אלא מעט.
 188 כ"א.
 189 בכ"א נוסף: בהם, ובקטע הגניזה: במ.

את הדין, דבר אחר הרי שבא על אשת חברו איפשר שלא תתעבר, אלא (ל)עולם כמנהגו הולך ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין, והיינו דאמ' ר' שמעון בן לקיש אמ' הקב"ה לא דיין של רשעים שעושיין סלע שלנ'ן פומבי אלא שמחתימין אותי. הרי דברים אילו מבררין כי העולם כמנהגו ואעפ"י שהרשעים הללו עושיין מהן דברי מרמות להשגות ולהטעות אין הקב"ה משנה אעפ"י שגלוי לפניו שהרבה שוגיין בהם, נסיון הוא כדי לזכות את העומדים וחלקות לאשר מעשיהם מפילים אותן כדאמ' ²¹⁴ ליה רב יהודה לרבה בר יצחק איכר ²¹⁵ שכיב לא אמרי לכו הא מילתא דאמ' רב מאי דכת' אשר חלק יי' אלהיך אותם לכל העמים מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם.

כח - ואשר כתבתם מה ההפרש המוכיח בין מעשה נביאות למעשה כשפנות, הרבה רחוק מופת של נבואה ממעשה כשפים וכיוצא בהן, כי מעשה כשפים כולן דברים שהן מצויין במנהגי העולם או שיכולין הברואים לעשותן, אבל מופת הנבואה אשר בו יודע כי זה מלאך יי' ושלוחו צריך שיהיו בו שני מדות, אם נעדרה אחת מהן לא יהא מופת נבואה. אחת מהן שיהיה ממעשה אלהים דבר שאין ברוא יכול לעשותו ואין עושהו אלא הבורא, והשני ולא הנהיג בו את העולם אלא הוא שינוי סידרי העולם הנהוגים, כגון האותות שנעשו למשה אשר אין ברוא יכול להפוך יאור כמו נילוס אל דם ואין זה אלא מעשה הבורא, ואף אין (זה אלא מעשה הבורא ואף אין) ²¹⁶ במנהגי עולם שיהפוך היאור והנהרות לדם, וכגון העמדת השמש ליהושע והחזרת השמש לישעיהו שהדבר ידוע שאין מי שיוכל לעשות כן אלא הבורא ואף הוא שינוי סידרי עולם ומנהגיו וכיוצא באילן. לפיכך מי שיבא ויאמר אני נביא ויי' שלחני וזה אות יעשה לכם להודיע כי הוא שלחני כי סמך ²¹⁷ לדברי אלה יעמיד את השמש או שיחזירנה ממערב למזרח או שיהפוך את הנהר הזה דם או שיחיה את פלוני המת אשר נקבר מכמה ימים ויעלהו מקברו, וסמך לדבריו יעשה יי' ככה

214 שם נה, א.

כך הגירסה גם בבבלי כתי"י ניו יורק (לעיל, הערה 55) ובראשונים (ראה דקדוקי סופרים, הערה י', וכן גרס ר' יוסף קארו בחבורו כללי התלמוד: לשון כו הוא אשגרת לישן בלשון בבלי... איכו שכיב שהוא כמו אי שכיב, וכו' אשגרת לישן [הליכות עולם, שאלוניקי שני"ח, דף עג, א. בדפוס וורשה תרמ"ג דף טב, בשיבוש]). ולפינו בגמרא: אי הוי שכיבנא. וראה עוד על המילים איכו / כו אצל י"ג אפשטיין, דקדוק ארמית בבליה, עמ' 141-142; הנ"ל, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, עמ' 221 וסוף עמ' 345; ג, עמ' 161 הערה 12 ועמ' 202 הערה 7; תג"א, תש"ב, עמ' 78 הערה 3.

216 נכפל בטעות.

217 אולי מלשון סמך. וכן להלן.

וברעב תמנו. ואילו הדברים יש מהן שהניחן הקב"ה כענין כי מנסה, כמו יצר הרע המנסה את אדם לדבר עבירה ואינו אלא נסיון, שאם סבלו האדם עמד בנסיון בוראו וזכה לקבל שכר ואם טעה אחריו הרי החלק במעשה עצמו להטריד מן העולם כמו שכתוב בסוף ענין פרשת טובה שהושפעה לרשעים בעולם ²⁰⁵ ואני כמעט נטוי רגלי וג' ²⁰⁶ קנאתי בהוללים וגו' ופורש בסופה ²⁰⁷ אך בחלקות תשית למו הפלתם למשאת. ואילו חלקות האמורות כאן מעין מה שפתרו חכמים אשר חלק יי' אל[ה]ך אותם ²⁰⁸ כי דאמרי' התם ²⁰⁹ אמ' ליה זונין לר' עקיבא לבי ולבך ידע דע"ז לית בה מששא והא קא חזינן דעיילי כי תבירי ונפקי כי צמידי, כלומ' ששברן (נחשב) [נחשב] בבית ע"ז, אמ' לו עקיבא אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם נאמן שהיה בעיר והיו מפקדין אצלו שלא בעדים ובא אחד והפקיד אצלו בעדים לימים הלכו עדי למדינת הים ²¹⁰ אמרה לו אשתו בא ונכפרנו אמ' לה בשביל שוטה שקילקל אנו נניח אמונתינו, אף יו(ו)סורין בשעה שמשלחין אותן משיביעין אותן לכו ביום פלוני כיון שהגיע זמנן לצאת הלך זה לבית ע"ז אמרו בשביל שוטה זה שקילקל אנו נניח שבוותינו. ²¹¹ ואני אומ' כי גם יש שם סמנין ומיני רפואות שמנהג העולם להתרפא בהן אותו חולי ואין הקב"ה משנה מנהג שהנהיג בו את העולם (מעבור) [בעבור] אילו, וכענין ששינוי ²¹² שאלו את הזקנים ברומי אם אין רצונו של הקב"ה בע"ז מפני מה אינו מבטלה אמרו להן אילו לדבר שאין צורך העולם בו היו עובדים היה מבטלו, הרי הן עובדין[ם] לחמה וללכנה ולכוכבים [א]אבד עולמו מפני השוטים, אמ' להם אם כן יאבד דבר שאין צורך לעולם בו ונ'קיים דבר שצורך העולם בו, אמרו להם אף אנו מחזקין ידי עובדיהם של אלו, יאמרו תדעו שהן אלוהות שהרי אילו לא בטלו. ותנו רבנן ²¹³ שאלו פילוסופין את הזקנים ברומי אם אין רצונו בע"ז מפני מה אינו מבטלה, ופורש מדבריהם אלא עולם מנהגו נוהג ושוטים שקילקלו עתידין ליתן את הדין, דבר אחר הרי שגול סאה חטים וזרעה בקרקע בדין הוא שלא תצמת, אלא עולם מנהגו נוהג ושוטים שקילקלו עתידין ליתן

205 תהלים עג, ב-ג.

206 כאן מתחיל שוב כ"ב (ראה לעיל, הערה 110).

207 שם יח.

208 דברים ז, יט.

209 עבדיה זרה נה, א.

210 לפינו בגמרא: פעם אחד שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. (בטעם זקנים [דף נח, א], ובעקבותיו באוצר הגאונים [עמ' 25], הוסיף בלשון התשובה על-פי הנדפס בגמרא).

211 ככ"א: אמונתינו.

212 שם נד, ב.

213 שם.

שיהפוך הנהר לדם או שיחיה המת או שיעמוד השמש,²¹⁸ כיון שאלה מעשה יי' ושינה בם את מנהג העולם הרי הוא כאילו אמר כי זה אמת הוא אומ' משמי וכבר האמינו במעשה זה. ואילו אמר הנביא כי המופת שלי דבר שברוא יכול לעשותו, אם אדם ואם שד ואם שר, אעפ"י שנעשה אין בזאת להאמינו, כי יש לומר בדרך הזה נעשה ולא מיי' להאמין את זה. וגם אילו אמ' הנביא כי המופת שלי דבר שאין יכול לעשותו אלא הבורא אבל הוא מנהג העולם, גם זאת אינה עדות להאמינו, כי יש לומר כמנהג סידרי עולם עשה אלהים זאת ולא להאמין את זאת.²¹⁹ גם בזאת לידע כי אין הקב"ה עושה אות נביאות (לבזוב) [לכזוב] כי אות זאת יש בה האמנת דברי מי שנעשית לו והאמנת כזבן היא כזב, וחלילה לאל מרשע ושדי מעול.²²⁰

218 בכי"א באים שני המשפטים הבאים בסגנון אחר: או שיעמיד השמש באמצע הרקיע על פי יי' ושינה בם את מנהג העולם הרי הוא שליח יי' ונביאו וכל זה הוא אומר משמו וכבר האמינו בו רע"ה, אבל אם יאמר כי המופת שלי דבר ברוא יכול לעשותו אין זו ראייה על נבואתו אע"פ שעשה המעשה ההוא הנה נאמר כי לפי המנהג נעשה ולא יי' עשהו להאמין את זה.

219 דברים דומים כתב רס"ג, אמנות ודעות, מאמר ג פ"ד. וראה לעומתם את דברי הרמב"ם, הלכות יסודי התורה פ"י הל' א-ג: כל נביא שיעמוד לנו ויאמר שה' שלחו אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבינו או כאותות אליהו ואלישע שיש בהם שינוי מנהגו של עולם, אלא האות שלו שיאמר דברים העתידים להיות בעולם ויאמנו דבריו... לפיכך כשיבוא אדם הראוי לנבואה... אין אומרין לו קרע לנו הים או החיה מת וכיוצא באלו ואחר כך נאמין בך, אלא אומרים לו אם נביא אתה אמור דברים העתידים להיות... והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתידי להיות ומה הפרש יש בין הנביא ובנינו, אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן מקצת דבריהם מתקיימין ומקצתן אין מתקיימין... אבל הנביא כל דבריו קיימין. וכעין זה כתב הרמב"ם גם בהקדמתו לפירושו למשנה, בתחילתה (הקדמות הרמב"ם למשנה, מהדורת ר"י שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' כט. ושם: 'כבר טעו בו כל המון בני האדם ואף כמה מיחידיהם, ושמא כונתו לתשובה שלפנינו).